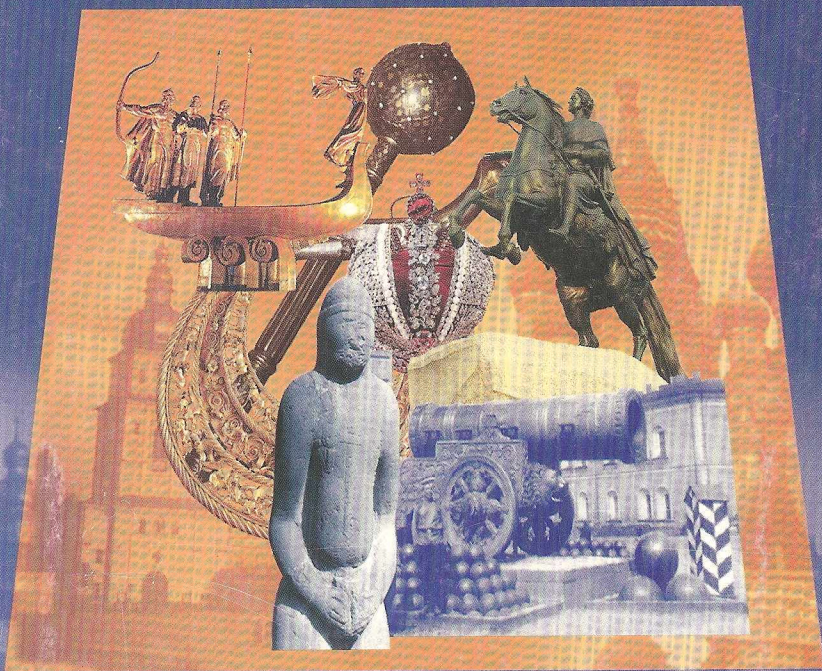

94(477+470)
У45

УКРАЇНА І РОСІЯ:

ДОСВІД ІСТОРИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ СПІВРОБІТНИЦТВА

19. Сушко К.И. Тени забытых городов. – Запорожье: Полиграф, 2003. – 176 с., ил.
 20. Труайя А. Екатерина Великая / Пер. с франц. О. Чеховича. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 480 с.
 21. Хронология российской истории: Энцикл. справ. / Под рук. Ф. Конга; Пер. с фр. Я. Богданова. – М.: Междунар. отношения, 1994. – 304 с.
 22. Швидько Г.К. Запорозькі землі в останній чверті XVIII століття // Вчений-подвижник: Матеріали наук.-практ. конф., присв. 135-річчю з дня народж. Д.І. Яворницького, 26-27 жовт. 1990 р.) / Скл. В.М. Бекетова. – Д.: РВВ Дніпропетр. міськ. друк., 1991. – С. 34-41.
 23. Шляпникова Е.А. Григорий Александрович Потёмкин // Вопросы истории. – 1998. – № 7. – С. 75-93.
- Эйдельман Н.Я. Грань веков: Политическая борьба в России: Конец XVIII – начало XIX столетия. – СПб.: Санкт-Петербургский комитет Союза литераторов РСФСР, ЭТС “Экслибрис”, 1992. – 384 с., ил

Т. Ф. МАК (м. Кривий Ріг)

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ ПЕРІОДУ ФЕОДАЛЬНОЇ РОЗДРОБЛЕНОСТІ В ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Середньовіччя – важливий етап європейського розвитку, що вибирає значний проміжок часу, сутність якого, по мірі його віддалення, розкриває все більше глибин. Ще наприкінці XX століття в українській історичній думці розширились горизонти пошуків умов розвитку українського народу протягом віків, почав стверджуватися системний, конвергентний підхід, що передбачає вивчення симбіозу різнобічних впливів на перебіг української історії[16]. Це відбивається і у ході дискусій, що точаться в сучасній історичній науці в Україні, зокрема з проблем періодизації, хронології середніх віків в українській історії[4; 2]. Започатковуючи дискусію на сторінках “Українського історичного журналу”, Л.В.Войтович у своїй статті “Середні віки в Україні: хронологія, проблеми періодизації” зазначає: “Можливо, що настав час запровадити в дослідженнях з історії України чітку періодизацію, усвідомлюючи, що минуле українських земель було частиною історії Європи і мало більше спільних, ніж відмінних рис з минулим своїх найближчих сусідів[2, 135]. Погоджуючись з фіксацією стану усвідомлення факту належності української історії європейському ареалу, приєднуючись до думки про важливість осмислення проблем, пов’язаних з її періодизацією, вважаємо, що “запровадити” періодизацію можна тільки відносно, оскільки вона є відбитком усвідомлення сутності процесів, що відбуваються в тому чи іншому періоді, і поки цей процес триває, періодизація буде змінюватись, це пов’язано і з пошуками нових

методологічних підходів в історичних дослідженнях[6, 7, 17]. В усякому разі, як головне досягнення розвитку науки на пострадянському просторі визнається перемога принципу альтернативності, що може забезпечити взаєморозуміння істориків[13, 15].

Зовнішній вплив на історичний поступ України значно посилюється починаючи з XIY ст., коли не тільки Північ і Схід, але і Захід почали визначати зовнішні орієнтири України; поступово інтегруючись у європейську цивілізацію, українські землі залишались зоною впливу православної Візантійської цивілізації. Як стверджує Л.В.Войтович, процес повної інтеграції у європейську цивілізацію для більшості українських земель завершився вже у XVI ст. [2, 135].

Державна єдність Київської Русі не була стійкою. Ознаки її феодального дроблення стають помітними з другої половини XI ст. Причини посилення цієї тенденції багато в чому співпадають з причинами розпаду іншої великої держави середньовіччя – імперії Карла Великого. Але є і відмінності. Одна з них лежить в площині правових відносин і пов'язана з особливостями формування і розвитку соціальної еліти.

Феодалізації франкського суспільства чимало сприяла політика Каролінгів у VIII-IX століттях. Відродження державного життя, зміцнення державних структур, якого досягли перші представники цієї династії, дало їм можливість активно втручатись у різні сфери життя суспільства саме шляхом систематичної законотворчої діяльності. Відомо, що такі фактори, як досвід римлян, більш жорстокі, ніж у східних слов'ян умови, що склались на територіях, завойованих германцями, примушували останніх раніше застосувати писане право. Каролінгське законодавство являло собою спробу внести порядок у правовий хаос, таким шляхом елементи різних традицій (римського права і комплексу правових уявлень германців), набуваючи форму законів, впорядковувались, і ці закони, як єдині правові норми, розповсюджувались у формі капітулярів на великій території[8, 29-30]. Це підтверджує думку, яка лунала і в радянській історіографії, і в останнє десятиліття XX століття, стосовно того, що державець або князь в ранньому середньовіччі володів такою владою, яка полягала не в стосунках власності на землю, а у володінні владою над людьми[5, 136], перед усім привласнювались як такі розпорядчі функції.

Досліджуючи період правління останніх Каролінгів, видатний французький медієвіст Ф.Лот доходить на перший погляд парадоксального висновку: "Доля останніх нащадків Карла Великого суттєво відрізняється від долі останніх Меровінгів. Нащадки Хлодвіга... повільно згасали в празднощах та бездіяльності, і їх агонія тривала дві третини століття... Нащадки ж Карла Великого, навпаки,

ніколи не змирялись з втратою влади. Вони боролись до останнього подиху з дивовижною енергією та активністю; але притаманні їм розум та відвага тільки поглиблювали їх бідолашне становище"[12, 21]. Коріння проблеми полягало в тому, що по мірі поглиблення феодалізації франкського суспільства та переходу політичної влади в руки приватних осіб /перед усім імуністів/ останні почали самостійно регулювати відносини власності в ареалі свого панування. Єдине правове поле, що існувало до тих пір, дозволило досить рано консолідуватись верхівці суспільства /IX ст./, хоча сам політичний простір при цьому подрібнювався.

В інших умовах формувалась політична еліта Київської Русі. Якщо під час Великого переселення народів до гало-римського населення додалися ще 4 млн. германців, то східні слов'яни розселились по вільній території; просуваючись, вони розширювали свій життєвий простір, але за умов екстенсивного ведення господарства в тилу у них залишались занедбані території. В обставинах, коли за життєвий простір треба було боротись переважно з природою, еліта Київської Русі обмежувала свої стосунки з племенами збором данини, мало піклуючись про ведення господарства. І.Данилевський наводить приклади з пам'яток давньоруської літератури, з яких зрозуміло, що в основі стосунків, які пов'язували київського князя і дружинників, лежала передача останнім деяких матеріальних цінностей. "Причому цінності ці були не важливі самі по собі. Їх неможливо тлумачити як власне збагачення воїнів... Складається уявлення, що дружинників більше хвилював сам акт передачі, ніж збагачення як таке"[5, 116]. В той же час, як стверджує І.Данилевський, на відміну від західноєвропейського рицарства, мова ніколи не заходила про земельні пожалування[5, 117].

До XI ст. основним заняттям для східнослов'янської еліти була зовнішня торгівля, "оскільки Захід тоді був не в силах виконувати функцію посередника між Північчю чи Північним Сходом континенту; і, без сумніву, він не міг запропонувати на своїх землях нічого рівноцінного тому могутньому товарообміну, що приніс процвітання Київській Русі"[1, 129]. Отже, слов'янська еліта протягом першого періоду середньовіччя так і не навчилась працювати стільки, скільки повинна була працювати для збереження своєї власності еліта західноєвропейська. А серед причин розпаду Київської Русі називається, зокрема, не тільки наявність великих територій, якими важко керувати з одного центру, поліетнічність, відсутність єдиного економічного простору / що співпадає з умовами на заході Європи/, але ще й така причина, як поява власних ринків у західній Європі і переміщення торгівельного шляху на захід - Русь залишається без великої торгівлі.

До моменту розпаду Київської Русі склались феодальні князівства, але з часом вони стали здобиччю сусідів: місцевій еліті не вистачало досвіду наполегливої праці по захисту та зміцненню територіальних володінь. "... Ще на початку XIII ст. колись впливові Київське, Чернігівське, Переяславське князівства втратили свою могутність, а після походу Батия вони були значною мірою спустошені і фактично припинили існування як незалежні держави"[3, 105].

В українській історіографії зберігається традиція вважати безпосереднім наступником державності Київської Русі Галицько-Волинське князівство[3, 104-105].

Як зазначає провідний український дослідник історії Галицько-Волинського князівства М.Ф.Котляр, землі Галичини і Волині перебували в часи існування відносно об'єднаної й централізованої монархії на Русі наприкінці X – першій третині XII ст. на периферії давньоруського політичного життя, і сформувались досить пізно як для Південно-Західної Русі [11, 21] - цей час визначається як середина - друга половина XI ст. щодо Волині, і кінець XI ст. для Галичини. Відомо, що об'єднав галицьку і волинську землі Роман Мстиславович, праправнук Володимира Мономаха. Західноєвропейські вотчини фактично сформувались протягом VII-XI століть /у державі франків до IX ст./, і у XII-XIII ст. в Європі вже намітився союз між королівською владою і середніми феодалами, потенційними союзниками короля ставали і міста - складалася тенденція на централізацію влади, а, отже, утворення національних держав. В Україні в цей час точиться боротьба за формування територій вотчин і тільки розпочинається процес вироблення власної моделі державного управління. Саме тому об'єднана під владою Романа Мстиславовича територія Галицько-Волинського князівства по його смерті розпадається - утворене князівство "трималося на авторитеті та військовій силі свого творця"[11, 23]. У Галичині Роман не мав союзників серед феодалів, не встиг подолати впливову галицьку олігархію; таким чином, влада князя визнавалась у Волині, а у Галичині ніякої централізованої системи створено не було. Отже, на початку XIII ст. Галицько-Волинське князівство не могло стати осередком створення національної держави в межах України. В той же час не можливо було уникнути контактів з іншими державами, і якщо на території колишньої Київської Русі це такі ж умовні державні утворення, то на заході - потужні Литва, Польща.

Якщо враховувати той факт, що тенденція на централізацію влади в Західній Європі у XII-XIII ст. тільки складалась, то, вірогідно, провідною залишалась тенденція XI ст., коли пануючий клас феодалів західної Європи був чітко стратифікований у відповідності з ієрархією васальної залежності і "світогляд дворянського військового прошарку в основному формувався на основі почуття солідарності та рицарської етики, що не

знали державних чи територіальних кордонів” [10, 81]. Можна припустити, що, враховуючи умови роздробленої Київської Русі, де історично правова система не має таких усталених глибоких корінь, як в Західній Європі, при контактах східнослов'янських спільнот з політичними чинниками, що входять до ареалу Західноєвропейської цивілізації, системоутворюючі фактори останньої будуть перемагати. В даному контексті – гальмувати і без того складний процес утворення української національної держави. А контакти Галичини і Волині протягом XII-XIII ст. з Польщею, Угорщиною, Німеччиною не можна назвати епізодичними.

Під час боротьби Романа за Галичину з князем Володимиром наприкінці XII ст. у конфлікт втручались угорський король Андрій II (що мало не посадив у Галичі свого сина), германський імператор Фрідріх Барбароса, польський князь Казимир Справедливий. Польські хроніки є свідченням того, що сусіди пильно слідкували за усім, що відбувалось на галицько-волинських землях [11], дата смерті Романа встановлена за допомогою польських джерел, а мета його походу до Польщі у 1205 р. так і залишається незрозумілою [11, 23]. У 1214 р. польський князь Лешко Білий і угорський король Андрій II розділили між собою землі Галичини і Волині. В цей період до справи було вже залучено і папу Інокентія III.

Роль глави католицької церкви в історії Галицько-Волинського князівства проявиться пізніше за ще більш драматичних подій. Під час боротьби з монголо-татарами Данило Романович 1253 р. звертається до папи по допомогу з метою організації хрестового походу проти монголів. За цих умов Данило погодився прийняти коронування. Проект по наданню допомоги не було реалізовано, отже Данило почувався нічим не зобов'язаним Риму [15, 200].

З союзу католицької церкви і варварських ватажків почався процес формування середньовічної феодальної Західнохристиянської європейської цивілізаційної системи. Варварам католицька церква несла не тільки християнські цінності, а й досвід політичної організації. Від класичної античності Захід успадкував передусім раціоналістичний підхід до розв'язання проблем. Невипадково саме той племінний союз, ватажок якого прийняв християнство не у формі аріанства, а за обрядом ортодоксальної церкви, став найбільш стійким і протягом століть розширював свої території: у 800 р. Карла Великого, що очолював на той час Франкську державу, - було проголошено імператором. Домінування юридично-правової установки в культурних традиціях Західної Європи надало і самій західній гілці християнства більш раціоналістичний, ніж у православного християнства характер. Ю.Павленко стверджує, що захід “інтерпретував християнство у правничо-раціоналістичному дусі, зводячи категорію гріха до юридичних понять злочину й кари” [14, 305]. В цілому західнохристиянська свідомість епохи

середньовіччя відзначалась такими властивостями як раціоналізм, сприйняття емпіричної даності як повноцінної реальності, визнання незалежності церкви від світської влади. І це розводило представників західноєвропейської спільноти з тими, хто належав до східної гілки християнства. В східнохристиянському світі визнавався примат загального над індивідуальним, простежується схильність ставитися до матеріального аспекту буття як до певної умовності.

В епізоді з організацією хрестового походу Данило Романович спробував діяти у вимірах західноєвропейського світу, поставившись до вирішення проблеми суто раціонально. Але Данило не пішов на поступки папству в справах віри і не дозволив в'їзд до князівства католицьким місіонерам, більше того – невдовзі князь розірвав стосунки з папським престолом. Можна сподіватися, що мотив полягав не тільки у відмові визнати, що “папа вище за царів земних”[9,124].

Щодо політичного аспекту, то у ХІУ ст. точилась відверта боротьба за Галицько-Волинські землі відразу між Польщею та Угорщиною – з одного боку, і Литвою – з іншого. В останній чверті ХІУ ст. Галичина вже знаходилась у складі Польщі, угорські феодали утвердились на всій території Закарпаття, а більшість територій України знаходились під владою Литви.

Протягом раннього середньовіччя на східнослов'янських територіях формувались феодальні стосунки, що в основі своїй мали досить суттєві відмінності від тих процесів, що протікали на Заході. Але у ХІІ-ХІУ ст., в період панування феодальної роздробленості, процес консолідації українських територій супроводжувався пристосуванням до досить відмінних умов периферії західноєвропейської цивілізації. Це не могло не гальмувати пошуки засад забезпечення власного розвитку, що і дозволило сусідам скористатись ситуацією.

Література

1. Блок М. Феодальное общество. –Т.І. Ч.1. // Блок М. Апология истории или Ремесло историка. – изд. 2-е, доп. – М.: Наука,1986.
2. Войтович Л.В. Середні віки в Україні: хронологія, проблеми періодизації // Український історичний журнал. – 2003. – № 4.
3. Грабовський С., Ставряні С., Шкляр Л. Нариси з історії українського державотворення. – К.: Генеза, 1995.
4. Гуревич А.Я., Харитонович Д.Е. Історія середніх віків та її вивчення // Історія України. – 1998. – вересень. – № 36.
5. Данилевский И. Древняя Русь глазами современников и потомков /IX-XIII вв./ : Курс лекций: Учебное пособие для студентов вузов. – М.: Аспект Пресс, 1999.
6. Ионоу И.Н. Основные направления и методология глобальной истории // Новая и новейшая история. – 2003. – № 1.
7. Ионоу И.Н. Теория цивилизаций на рубеже XXI века // Общественные науки и современность. – 1999. – № 2.
8. Капранова Е.Ю. Роль каролингских капитуляриев в формировании феодального права собственности // Вестник московского университета.

- Серия 8. История. - 1993. - № 1.
9. Карсавин Л.П. Культура средних веков. -К.: Символ & AirLand, 1995.
 10. Контлер Ласло. История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы. - М.: Издательство "Весь мир", 2002.
 11. Котляр М.Ф. Галицько-Волинське князівство (до 800-ліття утворення) // Український історичний журнал. - 2000. - № 1.
 12. Лог Ф. Последние Каролинги. - С.Пб: Евразия, 2001.
 13. Немілов А.Н. Эпоха Возрождения в периодизации европейской истории // Проблемы социальной истории и культуры Средних веков и раннего Нового времени / Под ред. Г.Е. Лебедевой. - С.-Пб: Издательство С.-Пб университета, 1996.
 14. Павленко Ю.В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства. - К.: Либідь, 2001.
 15. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т.- Т. 1. До середини ХУІІ століття. - К.: Либідь, 1992.
 16. Реєнт О.П. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу // Український історичний журнал. - 1999. - № 3.
 17. Хвостова К.В. История: проблемы познания // Вопросы философии. - 1997. - № 4.

С.М. Парнак (м. Кривий Ріг)

ЖИТТЯ ЛЮДИНИ ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ПЕВНОГО ІСТОРИЧНОГО ЧАСУ

Вивчаючи історію того чи іншого періоду науковці звертаються до офіційних документів, першоджерел. В такому разі втрачається людський фактор як основний, що творить цю історію. Через дослідження діяльності людини, через її біографію краще можна зрозуміти і дослідити ті процеси, в яких вона приймала участь, творила історію.

Однією з відомих і малодосліджених постатей Криворіжжя є Едуард Карлович Фукс (1872 - 1938 рр.). Гірничий інженер, керуючий рудниками, головний геолог Кривбасу - так можна охарактеризувати цю людину. Е.К. Фукс зв'язав своє життя з Криворіжжям фактично з початку розробки залізних руд і залишився вірним своїй професії до кінця життя. В дореволюційний період займався вивченням історії краю, вивчав геологію регіону, досліджував запаси руди, складав карти корисних копалин, спілкувався з відомими науковцями цієї справи.

Після революції геолог лишився вірним обраній раз і назавжди справі. В роки громадянської війни Е.Фукс врятував від знищення матеріали з геології і розвідки окремих дільниць Криворіжжя. Він відродив і очолив геолого-розвідувальну службу Південно-Рудного тресту (1922 - 1931), а потім і тресту "Руда", керував всіма розвідувальними роботами в районі.

В перші після революційні роки Е.Фукс провів велетенську роботу по збиранню, систематизації всіх геологічних матеріалів по Кривбасу [1]. Він описав усі природні відслонення і відвали шурфів. Результат цієї